

ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ - ΔΟΜΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

Το κακό και το λάθος γίνονται με πολλούς τρόπους· το ηθικό και ορθό με έναν

Ἔτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν πολλαχῶς ἔστιν (τὸ γὰρ κακὸν τοῦ ἀπειροῦ, ὡς οἱ Πυθαγόρειοι εἵκαζον, τὸ δ' ἀγαθὸν τοῦ πεπερασμένου), τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς (διὸ καὶ τὸ μὲν ῥάδιον τὸ δὲ χαλεπὸν, ῥάδιον μὲν τὸ ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ, χαλεπὸν δὲ τὸ ἐπιτυχεῖν).

καὶ διὰ ταῦτ' οὖν τῆς μὲν κακίας ἢ ὑπερβολῆς καὶ ἢ ἔλλειψις, τῆς δ' ἀρετῆς ἢ μεσότης·
ἐσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί.

Ο πλήρης ορισμός της αρετής

Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετὴ ἕξις προαιρετικὴ, ἐν μεσότητι οὖσα τῇ πρὸς ἡμᾶς, ὠρισμένη λόγῳ καὶ ᾧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.
Μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ' ὑπερβολὴν τῆς δὲ καθ' ἔλλειψιν· καὶ ἔτι τῶ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἐν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι, τὴν δ' ἀρετὴν τὸ μέσον καὶ εὕρισκιν καὶ αἰρεῖσθαι.

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Επιπλέον, το να κάνει κανείς λάθος (ή: το λάθος) γίνεται με πολλούς τρόπους (γιατί το κακό και το άπειρο πάνε μαζί, όπως δίδασκαν οι Πυθαγόρειοι, ενώ το καλό πάει μαζί με το πεπερασμένο), όμως το να πράττει κανείς το σωστό (ή: το σωστό) γίνεται με έναν μόνο τρόπο (γι' αυτό και το ένα είναι εύκολο, ενώ το άλλο δύσκολο, εύκολο το να αποτύχει κανείς στον στόχο του, δύσκολο όμως το να (τον) επιτύχει). γι' αυτούς λοιπόν τους λόγους γνώρισμα της κακίας είναι η υπερβολή και η έλλειψη, ενώ της αρετής, (είναι) η μεσότητα.

γιατί καλοί (γινόμαστε) με ένα μόνο τρόπο, ενώ κακοί με πολλούς.

Είναι λοιπόν η αρετή συνήθεια που επιλέγεται ελεύθερα από το άτομο, η οποία βρίσκεται στη μεσότητα σε σχέση με εμάς, η οποία καθορίζεται από τη λογική και συγκεκριμένα, κατά τη γνώμη μου, (με τη λογική) που καθορίζει ο φρόνιμος άνθρωπος. Και (είναι) μεσότητα (που βρίσκεται) ανάμεσα σε δύο κακίες, που η μια βρίσκεται από την πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη από την πλευρά της έλλειψης· και ακόμα (είναι μεσότητα), επειδή από τη μία άλλες από τις κακίες παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες από την άλλη είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει και στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ η αρετή και βρίσκει και επιλέγει το μέσον.

ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ

(Εκτός από το λεξιλόγιο του σχολικού βιβλίου στη σελίδα 175)

τὸ ἀμαρτάνειν – τὸ κατορθοῦν = το να κάνει κανείς λάθος (ή: το λάθος) - το να πράττει κανείς το σωστό (ή: το σωστό) (έναρθρα απαρέμματα, τα οποία μεταφράζονται είτε με τελικό απαρέμματο (= το να ...) είτε με το ουσιαστικό που προκύπτει από αυτά)

τῶ ἐλλείπειν – τῶ ὑπερβάλλειν – τῶ εὕρισκιν – τῶ αἰρεῖσθαι = επειδή ... παρουσιάζονται ελλιπείς και (επειδή) ... είναι υπερβολικές ... (επειδή) ... βρίσκει και επιλέγει το μέσον (έναρθρα απαρέμματα ως δοτικές της αιτίας)

ΕΤΥΜΟΛΟΓΙΚΑ ΚΑΙ ΟΜΟΡΡΙΖΑ ΣΤΗ ΝΕΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗ

ἀμαρτάνειν <ἀμαρτάνω (ρ. σμαρ- ή μερ- + στερητικό α + πρόσφυμα τ > α-σμαρ-τ > άμάρτ- με τροπή του σ σε δασεία > άμαρτ-+ πρόσφυμα αν > άμαρτάνω): αμάρτημα, αμαρτία, αμαρτωλός, αναμάρτητος.

ἔστιν < εἶμι (ρ. ἔσ-, μι-κατάληξη > ἔμ-μι με αφομοίωση > εἶμι με απλοποίηση και αντέκταση): ανούσιος, εσθλός, ετυμολογία, ετυμολογικό, έτυμον, οντολογία, όντως, ουσία, ουσιαστικός, ουσιώδης, παρόν, παροντικός, παρουσιαστικό, περιουσία, περιούσιος, τώνοντι.

εἵκαζον < εἵκάζω (ρ. Φικ-, πρόθεμα -ε > ἔΦικ- > εἵκ-, κατάληξη αδ- + j + ω > εἵκάδω > εἵκάζω): απείκασμα, εικασία, εικαστικός, εικόνα, εικονικός, εικονιστικός, εικονογράφημα, εικονογράφηση, εικονογραφία, εικονοκλάστης, εικονολάτρης, εικονολήπτης, εικονομάχος, εικονοσκόπιο, εικονοτηλέφωνο, εικονοτυπία, επιεικής.

πεπερασμένου < περαίνομαι < πέρας (θ. περᾶν- + επένθεση του προσφύματος -j, + κατάληξη -ω > περάνω > περαίνω. Το ᾶ του θέματος εκτείνεται σε ᾶ στον άόριστο και όχι σε η: ἐπέρᾶν-σα > ἐπέρᾶννα > ἐπέρᾶνα): απέραντος, περαιτέρω, πέραν, πέρας, πορθμέας, πορθμείο, πορθμός, πόρος, συμπέραςμα, συμπερασματικός, συμπερασμός.

κατορθοῦν < κατὰ + ὀρθῶ -ῶ (κῶρθός): αδιόρθωτος, ακατόρθωτος, ανορθόγραφος, ανορθωτικός, διορθώνω,

διόρθωση, διορθωτής, διορθωτικός, επανορθώνω, επιδιόρθωση, επιδιορθωτικός, κατόρθωμα, κατορθώνω, όρθιος, ορθογραφικό, ορθογράφος, ορθογώνιος, ορθοδοξία, ορθοέπεια, ορθολογισμός, ορθολογιστής, ορθομαρμάρωση, ορθομετρικός, ορθομετωπία, ορθοπαιδική, ορθόπλωρος, ορθός, ορθότητα, ορθοφωνία, ορθώνω, παλινόρθωση.

ράδιον: ραδιουργία, ραδιούργος, ραθυμία, ράθυμος, ραστώνη.

ἀποτυχεῖν < ἀπό + τυγχάνω, ἐπιτυχεῖν < ἐπί + τυγχάνω (θ. τευχ- > τυχ- με συστολή, + πρόσφυμα -ν- πριν από τον χαρακτήρα -χ- + αν- + ω > τυ-ν-χ- άν-ω > τυγχάνω. Ο παρακείμενος προκύπτει από θ. τευχ- > τυχ- με συστολή, + πρόσφυμα -ε εκτεινόμενο σε -η): αποτυχία, ατυχής, ατυχία, άτυχος, δυστυχής, δυστυχία, εντευκτήριο, επίτευγμα, επίτευξη, επιτεύξιμος, επιτυχής, επιτυχία, ευτυχής, ευτυχία, πρόστυχος, συνέντευξη, τεύχος, τυχαία, τυχαίος, τυχάρπαστος, τυχερός, τύχη, τυχοδιώκτης, τυχόν.

σκοπού < σκοπέω -ῶ: ακτινοσκόπηση, ανασκόπηση, άσκοπος, αυτοσκοπός, βιντεοσκόπηση, βολιδοσκόπηση, βυθοσκόπηση, δημοσκόπηση, επίσκεψη, επισκέψιμος, επισκόπηση, επίσκοπος, καιροσκόπος, κατασκοπία, κατάσκοπος, κερδοσκοπία, κερδοσκόπος, μικροσκόπιο, οιωνοσκόπος, περίσκεψη, περισκόπιο, πρόσκοπος, σκεπτικισμός, σκεπτικός, σκέψη, σκόπελος, σκοπιά, σκόπιμος, σκοποβολή, σκοπός, στηθοσκόπιο, συνδιάσκεψη, σύσκεψη, τηλεσκόπιο, ωροσκόπιο, ωροσκόπος.

ὑπερβολή, ὑπερβάλλειν < ὑπέρ + βάλλω: αμφιβολία, αμφίβολος, αναβλητικός, αναβολέας, αναβολή, ανυπέρβλητος, αποβλητέος, απόβλητος, βαλβίδα, βαλλιστικός, βαλτός, βεληνεκές, βελόνα, βέλος, βλήμα, βολή, βολίδα, βόλος, διαβλητός, διαβολικός, διάβολος, έμβλημα, εμβληματικός, έμβολο, επιβλητικός, ευμετάβολος, καταβολή, κεραυνοβόλος, λιθοβολισμός, μεταβολικός, παράβολο, περιβάλλον, πρόβλημα, πυροβολισμός, συμβολή, σύμβολο, σφαιροβολία, υπερβολή, υποβλητικός, υποβολέας.

ἔλλειψις, ἔλλείπειν < λείπω: διάλειμμα, διάλειψη, εγκατάλειψη, έκλειψη, έλλειμμα, ελλειπτικός, έλλειψη, ελλιπής, κατάλοιπος, λειψανδρία, λείψανο, λειψανοθήκη, λειψός, λειψυδρία, λιποβαρής, λιποθυμία, λιποθυμικός, λιπόθυμος, λίπος, λιπόσαρκος, λιποτάκτης, λιποταξία, λιπόψυχος, λοιπόν, λοιπός, παραλειπτέος, παράλειψη, υπόλειμμα, υπόλοιπος.

ἀρετῶν < ρ. αρ-, που συναντάμε στα ἀραρίσκω (= τακτοποιώ, προετοιμάζω, ταιριάζω), **ἀρέσκω, ἄριστος:** αρέσκεια, αρεστός, άρθρο, αριθμός, αριστείο, αριστοκρατία, άριστος, άρμα, αρμονία, αρμός, δυσαρέσκεια, ενάρετος, πανάρετος, φιλαρέσκεια, ενάρετος, πανάρετος.

ἔξις < ἔχω: ακάθεκτος, αλληλουχία, ανακωχή, ανεκτικός, ανέχεια, ανοχή, άσχετος, διπλωματούχος, έξη, εξής, εξοχή, εποχή, ευεξία, ευωχία, εχεμύθεια, ζαχαρούχος, κατοχή, καχεκτικός, καχεξία, κληρουχία, οχυρός, οχύρωση, παροχή, περιέκτης, περιεκτικός, προεξοχή, προνομιούχος, προσεκτικός, πτυχιούχος, σοκολατούχος, συμβασιούχος, συνέχεια, συνοχή, σχέδιο, σχεδόν, σχέση, σχετικός, σχήμα, σχολείο, τροπαιούχος.

προαιρετική, αἰρείσθαι < προδ + αἰρέω -ῶ: αἴρεση, αιρετικός, αιρετός, αναίρεση, αναιρετικός, αρχαιρεσία (σημείωση: το θέμα «έλ-» του αορίστου β', συνδέεται ετυμολογικά, σύμφωνα με ορισμένους μελετητές, με το ρήμα «άλίσκομαι»: άλωση, αιχμάλωτος, εάλωτος), αφαίρεση, αφηρημάδα, διαίρεση, διαιρέτης, διαιρετός, εξαιρετικός, καθαίρεση, προαίρεση, προαιρετικός, συναίρεση, συνηρημένος.

ώρισμένη, ὀρίσειεν < ὀρίζω: ὠρισμένη, ὀρίσειεν < ὀρίζω: ακαθόριστος, αόριστος, αφορισμός, αφοριστικός, διορισμός, διοριστήριο, εξορία, εξόριστος, επανακαθορισμός, καθοριστικός, μεθόριος, οριακός, ορίζοντας, οριζόντιος, οριζοντίωση, όριο, οριοθέτηση, ορισμός, οριστική, οριστικός, παραμεθόριος, περιορισμός, περιοριστικός, προκαθορισμός, προορισμός, προσδιορισμός, προσδιοριστικός, συνοριακός, σύνορο.

φρόνιμος < φρήν (γεν. φρενός): αφροσύνη, εθνικόφρων, ευφροσύνη, εχέφρων, καταφρόνια, μετριοφροσύνη, μετριόφρων, νομιμοφροσύνη, παραφροσύνη, παράφρων, περιφρόνηση, περιφρονητικός, σωφροσύνη, φιλοφρόνηση, φρενίτιδα, φρενοβλαβής, φρενοκομείο, φρόνημα, φρονηματισμός, φρόνηση, φρονιμίτης.

δέοντος < δεῖ: δέηση, δεητικός, αδέητος, ενδεής, ένδεια.

πάθεισι < πάσχω: αδενοπάθεια, αντιπάθεια, αντιπαθής, αντιπαθητικός, απάθεια, απαθής, εμπάθεια, εμπαθής, ευπάθεια, ηδυπάθεια, καρδιοπάθεια, μετριοπάθεια, μετριοπαθής, μυστικοπάθεια, πάθημα, πάθηση, παθητικός, παθητικότητα, παθιάρης, παθογένεια, παθογόνος, παθολογία, παθολογικός, πάθος, πένθιμος, πένθος, πλημμυροπαθής, προσπάθεια, σεισμοπαθής, συμπάθεια, συμπαθής, συμπαθητικός, ωραιοπαθής.

πράξεσι < πράττω: αδιαπραγμάτευτος, αντίπραξη, άπρακτος, απραξία, διαπραγμάτευση, διάπραξη, εισπράκτορας, είσπραξη, έμπρακτος, εχθροπραξία, κοινοπραξία, πράγμα, πραγματεία, πράγματι, πραγματικός, πραγματικότητα, πραγματισμός, πραγματογνώμων, πραγματοποίηση, πρακτικός, πράκτορας, πρακτορείο,πραμάτεια, πράξη, πραξικόπημα, πραξικοπηματίας, σύμπραξη.

εύρίσκειν < εύρίσκω: ανεύρεση, δυσεύρετος, εύρεση, ευρεσιτεχνία, ευρετήριο, ευρετής, εύρετρα, εύρημα, ευρηματικός, εφεύρεση, εφευρέτης, εφευρετικός, συνεύρεση.

Στην πρώτη παράγραφο του κειμένου ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί τις διδασκαλίες των Πυθαγορείων, για να αναπτύξει τον συλλογισμό του. Σύμφωνα μ' αυτόν, το κακό πάει μαζί με το άπειρο, βρίσκεται δηλαδή σε πολλά σημεία γύρω μας. Το ίδιο ισχύει και για την υπερβολή και την έλλειψη που ως λανθασμένες επιλογές ταυτίζονται με το κακό, αφού δεν έχουν ένα σταθερό σημείο που ορίζονται και γι' αυτό γίνονται με πολλούς τρόπους. Από την άλλη, το καλό πάει μαζί με το πεπερασμένο, βρίσκεται δηλαδή σε ένα και μοναδικό σημείο, όπως και η μεσότητα που ταυτίζεται με το σωστό και άρα, με το καλό, αφού κι αυτή βρίσκεται σε ένα σημείο και γι' αυτό επιτυγχάνεται με έναν μόνο τρόπο συμπεριφοράς. Το ίδιο αποδεικνύει και ο στίχος άγνωστης προέλευσης που παραθέτει στη συνέχεια: καλοί γινόμαστε μόνο με έναν τρόπο, ενώ κακοί με πολλούς. Γι' αυτό τον λόγο το λάθος το κάνουμε εύκολα και με πολλούς τρόπους, ενώ το σωστό, δηλαδή την αρετή, την επιτυγχάνουμε δύσκολα και μ' έναν τρόπο.

Στη δεύτερη παράγραφο του κειμένου θα προχωρήσει συμπερασματικά στον πλήρη ορισμό της αρετής χρησιμοποιώντας πολλά στοιχεία από αυτά που αναφέρθηκαν στις προηγούμενες ενότητες. Έτσι, λοιπόν, η αρετή είναι μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο. Βρίσκεται στη μεσότητα που προσδιορίζεται κατά τον Αριστοτέλη με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια, αλλά για να εξασφαλίσει ο φιλόσοφος και στοιχεία αντικειμενικότητας στον καθορισμό της έννοιας της μεσότητας επιστρατεύει ως κοινό κανόνα τη λογική και μάλιστα τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου. Στο τέλος του κειμένου ολοκληρώνει τον ορισμό, ότι η αρετή είναι μεσότητα που βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κακίες, από τις οποίες η μία βρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη στην πλευρά της έλλειψης σε σχέση με αυτό που πρέπει, το οποίο είναι το μέσον και το σωστό. Αυτές τις κακίες τις συναντάμε και στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ η αρετή βρίσκει και επιλέγει τη μεσότητα.

Θεματική οργάνωση της ενότητας

A) «Ἐτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν... δὲ κακοί.» Το κακό και το λάθος γίνονται με πολλούς τρόπους· το ηθικό και ορθό με έναν.

B) «Ἔστιν ἄρα... καὶ αἰρείσθαι.» Ο πλήρης ορισμός της αρετής.

Ερμηνευτικά σχόλια

A) «Ἐτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν... δὲ κακοί» ΤΟ ΚΑΚΟ ΚΑΙ ΤΟ ΛΑΘΟΣ ΓΙΝΟΝΤΑΙ ΜΕ ΠΟΛΛΟΥΣ ΤΡΟΠΟΥΣ· ΤΟ ΗΘΙΚΟ ΚΑΙ ΟΡΘΟ ΜΕ ΕΝΑΝ

1. «Ἐτι»

Το επίρρημα «ἔτι» συνδέει αυτή την ενότητα με την προηγούμενη. Με τη χρήση του υποδηλώνεται ότι ο Αριστοτέλης, στην προσπάθειά του να διερευνήσει περαιτέρω τη φύση της αρετής και να καταλήξει στον πλήρη ορισμό της, θα δώσει μερικά ακόμα στοιχεία σχετικά με την υπερβολή και την έλλειψη και το μέσον. Ήδη στην προηγούμενη ενότητα χρησιμοποιώντας το ρήμα «ἀμαρτάνεται» συνέδεσε την υπερβολή και την έλλειψη με το λάθος, ενώ χρησιμοποιώντας το ρήμα «κατορθοῦται» συνέδεσε το μέσον με το σωστό.

2. «Ἐτι τὸ μὲν ἀμαρτάνειν... δὲ κακοί.» Ο συλλογισμός του Αριστοτέλη.

Ο Αριστοτέλης αναπτύσσει νέο συλλογισμό, με τον οποίο θα καταλήξει στο **συμπέρασμα** ότι η **υπερβολή και η έλλειψη συσχετίζονται με την κακία και τους κακούς, ενώ το μέσον με την αρετή και τους καλούς**. Μέσα από αυτόν προβάλλεται η **αντίθεση ανάμεσα στο λάθος («ἀμαρτάνειν») και το σωστό («κατορθοῦν»),** που ήδη από την προηγούμενη ενότητα συνέδεσε με την υπερβολή και την έλλειψη, και το μέσον αντίστοιχα. Έτσι λοιπόν διαπιστώνει ότι:

- Η υπερβολή και η έλλειψη βρίσκονται σε άπειρα σημεία και γι' αυτό μπορούμε με πολλούς τρόπους («πολλαχῶς», «παντοδαπῶς») και εύκολα («ῥάδιον») να αποτύχουμε στον στόχο μας, δηλαδή να κάνουμε το λάθος. Επομένως, η υπερβολή και η έλλειψη συνδέονται με το λάθος και επομένως με την κακία και τους κακούς.
- Το μέσον βρίσκεται σε ένα μόνο σημείο, γι' αυτό μπορούμε με έναν μόνο τρόπο («μοναχῶς», «ἀπλῶς») και δύσκολα («χαλεπὸν») να επιτύχουμε τον στόχο μας, δηλαδή να κάνουμε το σωστό. Επομένως, το μέσον συνδέεται με την αρετή και τους καλούς.

Προκειμένου να τονιστεί η αντίθεση ανάμεσα στην κακία και το λάθος από τη μια και την αρετή και το σωστό από την άλλη, ο φιλόσοφος χρησιμοποιεί **πληθώρα αντιθέσεων** που συνδέονται με τους αντιθετικούς συνδέσμους «μὲν – δέ». Συγκεκριμένα, οι έννοιες που αντιτίθενται είναι οι εξής:

«τὸ ἀμαρτάνειν» ≠ «τὸ κατορθοῦν»
«πολλαχῶς» ≠ «μοναχῶς»
«τὸ κακόν» ≠ «τὸ ἀγαθόν»
«τὸ ἄπειρον» ≠ «τὸ πεπερασμένον»
«ῥάδιον» ≠ «χαλεπὸν»
«τὸ ἀποτυχεῖν» ≠ «τὸ ἐπιτυχεῖν»
«κακία» ≠ «ἀρετή»

«ὑπερβολή-ἔλλειψις» ≠ «μεσότης»

«ἔσθλοῖ» ≠ «κακοῖ»

«ἀπλῶς» ≠ «παντοδαπῶς»

Να σημειώσουμε σ' αυτό το σημείο ότι οι έννοιες που βρίσκονται στο πρώτο σκέλος των αντιθέσεων, μαζί με τα «τῷ ἐλλείπειν» και «(τῷ) ὑπερβάλλειν» που αναφέρονται στο τέλος του κειμένου, αναφέρονται στο «ἀμαρτάνειν». Αντίθετα, οι έννοιες που βρίσκονται στο δεύτερο σκέλος των αντιθέσεων, μαζί με τα «εὐρίσκειν» και «αἰρεῖσθαι» που επίσης αναφέρονται στο τέλος του κειμένου, αναφέρονται στο «κατορθοῦν».

3. «ὡς οἱ Πυθαγόρειοι εἵκαζον, ... παντοδαπῶς δὲ κακοί.»

Επίκληση στην αυθεντία των Πυθαγορείων και της ποίησης.

Ο Αριστοτέλης προκειμένου να ενισχύσει την άποψή του ότι το σφάλμα γίνεται με πολλούς τρόπους, το σωστό όμως με έναν, επικαλείται τη διδασκαλία των Πυθαγορείων σχετικά με τη **θεωρία των «ἐναντίων»**. Σύμφωνα με αυτή, οι αρχές των όντων είναι **δέκα ζεύγη αντιθετικών δυνάμεων**:

πέρας	ἄπειρον
περιττὸν	ἄρτιον
ἐν	πλήθος
δεξιὸν	ἀριστερόν
ἄρρεν	θῆλυ
ἡρεμοῦν	κινούμενον
εὐθὺ	καμπύλον
φῶς	σκότος
ἀγαθὸν	κακὸν
τετράγωνον	ἑτερόμηκες

Στον κόσμο, δηλαδή, υπάρχει αρμονία όχι μόνο ανάμεσα στα όμοια, αλλά και ανάμεσα στα αντίθετα. Οι αντιθετικές αυτές δυνάμεις δεν αλληλοαναιρούνται, αλλά αλληλοσυμπληρώνονται, αλληλοκαθορίζονται. Αν διαβαστούν οι αρχές αυτές κατά στήλη καθέτως, δείχνουν τη σταδιακή μετάβαση προς το «ἀγαθὸν» που εκφράζεται με το «τετράγωνον» και αντίστοιχα προς το «κακὸν» που εκφράζεται με το «ἑτερόμηκες». Επίσης, κατά τους Πυθαγορείους, το «ἀγαθὸν» συνάπτεται με το «πέρας» και το «κακὸν» με το «ἄπειρον». Ο Αριστοτέλης χρησιμοποιεί δύο από αυτά τα ζεύγη, το «πέρας - ἄπειρον» και το «ἀγαθὸν - κακὸν». Συνδυάζοντάς τα συμπεραίνει ότι το αγαθό, δηλαδή οι καλές πράξεις, έχουν καθορισμένα όρια, είναι σύμμετρα και τέλειες, γιατί αυτό που έχει πέρας θεωρείται τελειότερο από το άπειρο και άμορφο. Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετεί και ο παροιμιακός στίχος που παρατίθεται («ἔσθλοῖ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοί»), του οποίου δεν γνωρίζουμε την προέλευση.

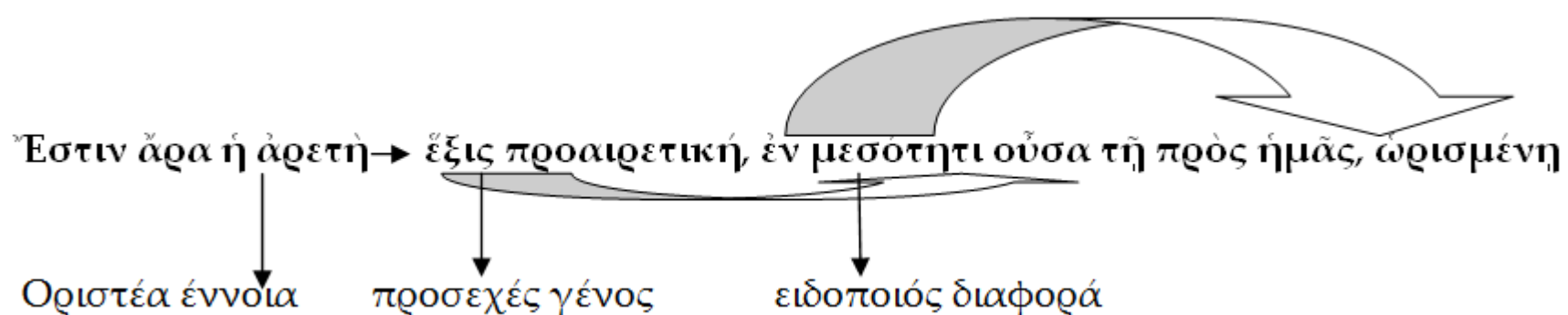
B) «Ἔστιν ἄρα... καὶ αἰρεῖσθαι» Ο ΠΛΗΡΗΣ ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΑΡΕΤΗΣ

1. «Ἔστιν ἄρα... ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»

Μετά από εννέα ενότητες, στις οποίες ο Αριστοτέλης μας παρουσίαζε βήμα-βήμα τα γνωρίσματα της ηθικής αρετής, έρχεται στη 10^η ενότητα να μας δώσει ως συμπέρασμα («ἄρα») τον **πλήρη ορισμό της αρετής**. Είναι, λοιπόν, η αρετή μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο. Βρίσκεται στη μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια και καθορίζεται από τη λογική και μάλιστα τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου.

Πριν δώσουμε αναλυτικά τα γνωρίσματά της, ας θυμηθούμε τι περιεχόμενο της δίνει ο φιλόσοφος. Η **αρετή**, λοιπόν, είναι μια ιδιότητα που αποδίδεται όχι μόνο στον άνθρωπο, αλλά και στα ζώα και στα πράγματα. Δεν είναι, επομένως, αποκλειστικά και μόνο μια ηθική ιδιότητα που απορρέει από την επανάληψη ηθικών ενεργειών, αλλά επίσης η ικανότητα, το προτέρημα των έμψυχων ή των άψυχων, που τους δίνει τη δυνατότητα να βρίσκονται στην τέλεια κατάστασή τους και να επιτελούν με σωστό τρόπο το έργο για το οποίο είναι προορισμένα από τη φύση.

Ας περάσουμε, όμως, τώρα στην ανάλυση των **γνωρισμάτων της αρετής**, όπως αυτά δίνονται μέσα από τον ορισμό της:

λόγω και ὧ ἡ ἀρετὴ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν.

Κριτήρια ὀρισμοῦ τῆς μεσότητος

Οριστέα ἔννοια: Αρετή

Ἐννοια γένους:

α. «ἔξις»: ο ὅρος προέρχεται ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ μέλλοντα («ἔξω») τοῦ ρήματος «ἔχω». Ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ὅτι ἡ «ἔξις» εἶναι τὸ προσεχές γένος τῆς ἀρετῆς καὶ δίνει στὸν ὅρο ἠθικὸ περιεχόμενο: εἶναι τὸ μόνιμο στοιχεῖο τοῦ χαρακτήρα ποῦ προκύπτει ἀπὸ συνήθεια ἢ επαναλαμβανόμενη ἀσκηση. Ἡ ποιότητα, λοιπόν, τῶν ἔξεων ἐξαρτάται ἀπὸ τὴν ποιότητα τῶν ενεργειῶν μας. Ἄρα, δὲν ἀρκεῖ νὰ χαρακτηρίζουμε τὶς ἀρετὲς ἔξεις, ἀφοῦ αὐτὲς διακρίνονται σὲ καλὲς καὶ κακὲς, ἀλλὰ νὰ βρούμε τὸ ιδιαίτερο ἐκεῖνο γνώρισμα, τὴν εἰδοποιὸ διαφορά ποῦ τὶς διαφοροποιεῖ ἀπὸ τὶς ἄλλες ἔξεις.

β. «προαιρετική»: εἶναι ἡ ἐλεύθερη καὶ ἔλλογη ἐκλογή καὶ βούληση (*Ἠθικά Νικομάχεια*, 1111b-1112a), ποῦ ἀποτελοῦν ἀπαραίτητη προϋπόθεση γιὰ νὰ κάνει ὁ ἄνθρωπος σωστὴ ἐπιλογή ενεργειῶν καὶ νὰ κατακτήσει τὸ μέτρο ἀποφεύγοντας τὶς ακρότητες, δηλαδὴ τὴν υπερβολὴ καὶ τὴν ἔλλειψη. Τὴν ευθύνη, λοιπόν, γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς ἠθικῆς ἀρετῆς τὴν ἔχει ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος. Ἀν ὁ δρόμος πρὸς τὴν ἀρετὴ δὲν ἦταν ἀποτέλεσμα ἐλεύθερης βούλησης, ἀλλὰ καταναγκασμοῦ, τότε ἡ ἀρετὴ δὲν θὰ εἶχε καμία ἀξία γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Ἡ «προαίρεσις» ἀποτελεῖ, σύμφωνα με τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀναγκαίους ὅρους γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀρετῆς. Οἱ ἄλλοι δύο ὅροι εἶναι:

- ὁ ἄνθρωπος νὰ ἔχει **συνείδηση τῆς πράξης** τοῦ («εἰδῶς») καὶ
- νὰ τὴν πραγματοποιεῖ **με σιγουριά καὶ σταθερότητα** («βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως»).

Συγκεκριμένα, οἱ τρεῖς παραπάνω προϋποθέσεις γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῆς ἀρετῆς ἀναφέρονται ἀπὸ τὸν φιλόσοφο ὡς ἐξῆς: «πρῶτον μὲν ἂν εἰδῶς, ἔπειτ' ἂν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἂν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη» (*Ἠθικά Νικομάχεια*, 1105 a 30-31).

Εἰδοποιὸς διαφορά:

γ. «ἐν μεσότητι οὔσα»: ἡ μετοχὴ συνάπτεται στὸν ὅρο «ἔξις» καὶ προσθέτει τὴν εἰδοποιὸ διαφορά στὸν ὀρισμὸ τῆς ἀρετῆς. Δὲν πρόκειται γιὰ οποιαδήποτε ἔξη, ἀλλὰ γιὰ ἔξη ποῦ τὴν χαρακτηρίζει ἡ μεσότητα καὶ μάλιστα ἡ «πρὸς ἡμᾶς».

- **Τα υποκειμενικά κριτήρια («πρὸς ἡμᾶς»)**: τὸ μέσον αὐτὸ δὲν εἶναι οὔτε πάρα πολὺ οὔτε πολὺ λίγο οὔτε εἶναι ἕνα γιὰ ὅλους. Εἶναι σχετικὸ καὶ ὁ προσδιορισμὸς τοῦ ἐξαρτάται ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο, ὁ ὁποῖος με τὴ χρῆση τῆς λογικῆς μπορεῖ νὰ συνεκτιμᾷ διάφορους ἀστάθμητους καὶ μεταβλητοὺς παράγοντες, ὅπως τὶς ιδιαίτερες ἀνάγκες τοῦ, τὶς περιστάσεις, τὴν ἐποχὴ, τὸν τόπο, τὰ κοινωνικά πρότυπα κ.τ.λ.

δ. «τῇ πρὸς ἡμᾶς»: ἡ μεσότητα προσδιορίζεται με βάση τὰ υποκειμενικά κριτήρια. Αὐτὸ προκύπτει ὡς ἐξῆς: ἀφοῦ ἡ ἀρετὴ εἶναι ἔξη, δὲν εἶναι μία οποιαδήποτε ἔξη, ἀλλὰ ἔξη ποῦ τὴν χαρακτηρίζει ἡ μεσότητα καὶ μάλιστα ἡ «πρὸς ἡμᾶς», ἡ ὁποία σχετίζεται με τὸν ἴδιο τὸν ἄνθρωπο καὶ τὶς ἐπιλογές τοῦ, οἱ ὁποῖες ρυθμίζονται ἀπὸ ἐξωγενεῖς καὶ μεταβλητοὺς παράγοντες.

ε. «ὠρισμένη λόγω καὶ ὧ ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»: τὸ μετοχικὸ αὐτὸ σύνολο συνάπτεται στὸν ὅρο «ἐν μεσότητι» καὶ δίνει τὰ κριτήρια προσδιορισμοῦ τῆς υποκειμενικῆς μεσότητος με τὰ ὁποῖα περιορίζεται τὸ υποκειμενικὸ στοιχεῖο καὶ κερδίζει σὲ αντικειμενικότητα. Γι' αὐτὸ ὁ Ἀριστοτέλης σπεύδει νὰ διευκρινίσει ὅτι ὁ κοινὸς κανόνας, ποῦ θὰ εξασφαλίσῃ τὸ στοιχεῖο τῆς αντικειμενικότητας στὴν ἀνθρώπινη αὐτὴ ιδιότητα, εἶναι **ἀνθρώπινη λογικὴ, ὁ ὀρθὸς λόγος**. Προχωρεῖ μάλιστα με ἀκόμη αὐστηρότερο τρόπο στὸν καθορισμὸ τοῦ αντικειμενικοῦ αὐτοῦ κριτηρίου: δὲν μετράει γι' αὐτὸν τόσο ἡ κοινὴ ἀνθρώπινη λογικὴ ὅσο **ἡ λογικὴ τοῦ φρόνιμου ἀνθρώπου**, τοῦ ἀνθρώπου ποῦ «βουλευέται εὔ» (*Ἠθικά Νικομάχεια* 1141 b 10). Συγκεκριμένα, οἱ ἔννοιες «λόγος» καὶ «φρόνιμος» ἔχουν τὸ ἐξῆς περιεχόμενο:

- «**λόγος**»: ὁ **λόγος - φρόνηση** ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τὰ στάδια τῆς πορείας πρὸς τὴν ἀρετὴ, ἀφοῦ με αὐτὸν ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ διακρίνει τὶς καλὲς ἀπὸ τὶς κακὲς πράξεις. Τὸ ἄλλο στάδιο εἶναι ὁ νόμος, ποῦ συνηθίζει τοὺς ἀνθρώπους νὰ ενεργοῦν ἐνάρετα ὡς πολῖτες. Ἄρα, ὁ λόγος βοηθᾷ τὸν νόμο νὰ τελειοποιεῖ τὸ ἔργο τοῦ.
- «**φρόνιμος**»: ἡ φρόνηση συνδέεται με τὸν λόγο καὶ ἀν ὑπάρχει αὐτὴ, ὑπάρχουν συγκεντρωμένες στὸν ἄνθρωπο καὶ ὅλες οἱ ἄλλες ἀρετὲς. Ὁ φρόνιμος ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸς ποῦ θὰ καθορίσει με τὴ λογικὴ τοῦ τὸ «δέον», τὶς σωστὲς ἐνέργειες ποῦ πρέπει νὰ ἀκολουθοῦνται μέσα στὴν κοινωνία. Τὸ περιεχόμενο, ὁμῶς, τῆς ἔννοιας «φρόνιμος» καὶ «δέον» δὲν μπορεῖ νὰ καθοριστῇ με σαφήνεια. Στὸν αντικειμενικὸ προσδιορισμὸ τοὺς παίζει ρόλο τόσο ἡ ἀνθρώπινη λογικὴ ὅσο καὶ ἡ ἐποχὴ, ἡ κοινωνία, τὰ πρότυπα τῶν ἀνθρώπων, στοιχεῖα τὰ ὁποῖα συνεχῶς μεταβάλλονται.

2. «Μεσότης δὲ δύο κακιῶν... καὶ αἰρεῖσθαι.»

Ορισμός της μεσότητας.

Στο τέλος του κειμένου δίνεται με πληρότητα ο ορισμός της μεσότητας. Η μεσότητα λοιπόν βρίσκεται ανάμεσα σε δύο κακίες, από τις οποίες η μία βρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη στην πλευρά της έλλειψης. Άλλες από αυτές τις κακίες παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει, το οποίο είναι το μέσον και το σωστό. Αυτές τις κακίες τις συναντάμε στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ αντίθετα η αρετή βρίσκει και επιλέγει αυτό που πρέπει, δηλαδή τη μεσότητα.

ΑΙΣΘΗΤΙΚΑ ΣΧΟΛΙΑ

Σχήμα από κοινού

«τὸ μὲν ἀμαρτάνειν πολλαχῶς ἔστιν ... τὸ δὲ κατορθοῦν μοναχῶς (ἔστιν)»
«ῥάδιον μὲν τὸ ἀποτυχεῖν τοῦ σκοποῦ, χαλεπὸν δὲ τὸ ἐπιτυχεῖν (τοῦ σκοποῦ)»

Χιαστό σχήμα

«ἔσθλοὶ - ἀπλῶς, παντοδαπῶς - κακοὶ»

Αντιθέσεις

«τὸ ἀμαρτάνειν» ≠ «τὸ κατορθοῦν»
«πολλαχῶς» ≠ «μοναχῶς»
«τὸ κακὸν» ≠ «τὸ ἀγαθόν»
«τὸ ἄπειρον» ≠ «τὸ πεπερασμένον»
«ῥάδιον» ≠ «χαλεπὸν»
«τὸ ἀποτυχεῖν» ≠ «τὸ ἐπιτυχεῖν»
«κακία» ≠ «ἀρετή»
«ὑπερβολή-ἔλλειψις» ≠ «μεσότης»

Παραθέτει τον στερεότυπο παροιμιακό στίχο, οπότε στο εξής με αντιμεταχώρηση θα προηγηθούν οι θετικές έννοιες :

«ἔσθλοὶ» ≠ «κακοὶ»
«ἀπλῶς» ≠ «παντοδαπῶς»

Ἐλεη και βραχυλογία

«ῥωσιμένη λόγῳ καὶ ᾧ (αντί «τῷ λόγῳ, ὄν») ἂν ὁ φρόνιμος ὀρίσειεν»

Πολυσύνδετο σχήμα: τονίζει το στόχο της αρετής να βρίσκει και να επιλέγει το σωστό και να αποφεύγει το λάθος.
«καὶ εὐρίσκειν καὶ αἰρεῖσθαι»

Σχήμα κύκλου:

Η ενότητα εισάγεται με τη φράση «τὸ γὰρ κακὸν τοῦ ἀπείρου» και στο τέλος του πρώτου μέρους ολοκληρώνεται με τον στίχο «ἔσθλοὶ μὲν γὰρ ἀπλῶς, παντοδαπῶς δὲ κακοὶ». Ἐτσι ο φιλόσοφος, αφού έχει κλείσει και από άποψη περιεχομένου και από άποψη μορφής τη συλλογιστική του πορεία, θα προχωρήσει στον ορισμό της αρετής που εισάγεται με την τυπική έκφραση «Ἔστιν ἄρα ἡ ἀρετή».

Τα παραπάνω σχήματα λόγου τονίζουν την αντίθεση ανάμεσα στην κακία και το λάθος από τη μια και την αρετή και το σωστό από την άλλη. Πάντως γενικά, ο λόγος του Αριστοτέλη διακρίνεται για άλλη μια φορά από λιτότητα και απλότητα. Χαρακτηριστικό του ύφους της ενότητας είναι οι αναφορές στους Πυθαγορείους και στον παροιμιακό στίχο, που ενδυναμώνουν την πειστικότητα των απόψεων που αναπτύσσονται.